

dr Miklós Mitrovits

Institute of Central European Studies, Ludovika University
of Public Service (Budapest, Hungary)
<https://orcid.org/0000-0002-4774-8046>

<https://doi.org/10.56583/pig.2726>
Licencja: CC BY-ND 4.0

Rola rządu RP na uchodźstwie w dążeniach polityki zagranicznej rządu Miklósa Kállay'ego w 1943 roku

Abstract

The history of Polish-Hungarian relations during World War II is a well-researched topic among Hungarian and Polish historians, although there are elements of this relationship that are still not sufficiently known, even within these circles. One such issue is the anti-German underground relations, which may be of great interest to other historians focusing on the history of the war. The main question of this article is how the Hungarian government of Miklós Kállay tried to use these relations with Poland to approach the Allies, and what role Polish diplomacy played in this process. My study is primarily based on materials found in the Polish Institute and Sikorski Museum in London, as well as documents from the Polish Underground State and the government of the Polish Republic in exile, located in the Archive of New Acts in Warsaw. However, it should be noted that this article is more of a starting point for new research and by no means represents a summary of the topic.

Keywords: World War II, diplomatic relations, Poland, Hungary, underground resistance

Abstrakt

Historia stosunków polsko-węgierskich podczas II wojny światowej jest dość dobrze zbadanym tematem wśród węgierskich i polskich historyków, choć istnieją elementy tej relacji, które nie są jeszcze wystarczająco znane nawet w tych kręgach. Jedną z takich kwestii są polsko-węgierskie relacje międzypaństwowe odbywające się nieformalnie i w konspiracji. Mogą być one nie tylko ważne z punktu widzenia bilateralnych stosunków, ale również z perspektywy historii powszechnej. Głównym pytaniem niniejszego artykułu jest to, w jaki sposób węgierski rząd Miklósa Kállaya

próbował wykorzystać relacje z uchodźczą Polską, aby zbliżyć się do aliantów oraz jaką rolę odegrała w tym polska dyplomacja. Swoje opracowanie oparłem głównie na materiałach znajdujących w Instytucie Polskim i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie oraz Studium Polski Podziemnej oraz dokumenty rządu RP na uchodźstwie znajdujące się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Należy przy tym zaznaczyć, że niniejszy artykuł stanowi raczej pierwszą próbę opisanie tego zagadnienia, a niekoniecznie jest pełnym, monograficznym, ujęciem tej tematyki.

Słowa kluczowe: II wojna światowa, stosunki dyplomatyczne, Polska, Węgry, konspiracja

Dzieje relacji polsko-węgierskich podczas II wojny światowej od lat cieszą się zainteresowaniem historyków obu narodowości, choć nadal istnieją obszary, które wciąż czekają na odpowiednią ekspozycję w historiografii. Bez wątpienia jedną z takich kwestii jest inicjowanie, wręcz konspiracyjnych, kontaktów polsko-węgierskich mających podłoże antyniemieckie. Ich historia może stanowić doskonały punkt wyjścia dla szerszego grona badaczy dziejów powszechnych zajmujących się tym konfliktem zbrojnym.

Stosunki polsko-węgierskie podczas II wojny światowej miały szczególne znaczenie z dwóch powodów:

1) Oba państwa walczyły po przeciwnych stronach, ale nie były wrogami; nie było między nimi stanu wojny, a stosunki dyplomatyczne – *de iure* – nigdy nie zostały zerwane.

2) Od początku września 1939 r. do marca 1944 r., kiedy Polska była okupowana przez Niemców, rząd węgierski, oprócz swoich zobowiązań wynikających z prawa międzynarodowego, opiekował się polskimi uchodźcami cywilnymi i wojskowymi przybywającymi na Węgry. Ułatwiał ewakuację polskich żołnierzy do Francji, umożliwiał działanie służby kurierskiej w celu utrzymania kontaktu między polskim rządem na uchodźstwie a ruchem oporu w kraju itp¹.

Głównym celem, jaki stawia sobie niniejszy artykuł jest próba odpowiedzi na pytanie w jaki sposób węgierski rząd Miklósa Kállaya próbował wykorzystać te relacje z Polską, aby zbliżyć się do aliantów oraz jaką rolę odegrała w tym polska dyplomacja. Swoje opracowanie oparłem głównie na przerwanych na początku lat 90. badaniach Katalin Szokolay w Instytucie

¹ Najnowsze i najbardziej wyczerpujące opracowanie na ten temat: I. Lagzi, *Magyarok a lengyelekért 1939–1945. I–II.* [tłum. Węgrzy dla Polaków 1939–1945], Szeged–Budapest–Warszawa 2022. Po polsku: I. Lagzi, *Uchodźcy Polscy na Węgrzech w latach drugiej wojny światowej*, Warszawa 1980.

Polskim i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie oraz Studium Polski Podziemnej², oraz dokumentach rządu RP na uchodźstwie znajdujące się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Należy jednak zaznaczyć, że ten krótki artykuł jest raczej początkiem nowych badań i w żadnym wypadku nie stanowi ich podsumowania.

Polska baza wojskowa i placówka polityczna na Węgrzech

Ustanowienie bazy wojskowej i placówki politycznej na Węgrzech, które służyły jako platformy łączności między rządem RP na uchodźstwie a okupowaną Polską, miało kluczowe znaczenie dla polskiego ruchu oporu. Generał Karaszewicz-Tokarzewski (dowódca pierwszej organizacji konspiracyjnej: Służba Zwycięstwu Polsce) już na początku listopada zlecił kpt. Marii Gleb-Koszańskiej zorganizowanie stacji łącznikowej między okupowaną Polską a Budapesztem³. Nowy rząd RP na uchodźstwie we Francji był jednak wrogo nastawiony do przedstawicieli obozu sanacji po śmierci Józefa Piłsudskiego przez co koncepcja Karaszewicza-Tokarzewskiego nie uzyskała wsparcia ze strony oficjalnych czynników państwowych⁴.

Premier rządu emigracyjnego Władysław Sikorski, będący jednocześnie Naczelnym Wodzem, rozwiązał Służbę Zwycięstwu Polski i w listopadzie utworzył Związek Walki Zbrojnej pod dowództwem generała Kazimierza Sosnkowskiego⁵. Była to nowa sieć wojskowa i ruchu oporu, całkowicie kontrolowana przez emigracyjny rząd i dowództwo wojskowe. Bazy wojskowe, które były łącznikiem między okupowaną Polską a rządem emigra-

² Katalin Szokolay (1929–2020) była pierwszą węgierską historyczką, która prowadziła kwerendę w archiwum Instytutu i Muzeum Polskiego gen. Sikorskiego w Londynie. Swoje badania opublikowała w czterech artykułach w języku węgierskim, do których odwołuje się w niniejszym opracowaniu.

³ L. Kliszewicz, *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t.1 (*Baza w Budapeszcie*), Warszawa – Londyn, 1998. Katalin Szokolay zrecenzowała w języku węgierskim pracę Kliszewicza jeszcze przed jej publikacją (K. Szokolay, *Egy magyar vonatkozású lengyel kéziratról* [tłum. O polskim rękopisie o węgierskim znaczeniu] „Világtörténet”, 1 (1995), s. 42–49). Węgierskie tłumaczenie i publikacja tego niezwykle interesującego tekstu źródłowego są wciąż oczekiwane.

⁴ Co ciekawe, Maria Gleb-Koszańska przejęła jednak dowodzenie polskim dowództwem wojskowym na Węgrzech w lutym 1945 roku.

⁵ Sosnkowski ewakuował się do Paryża przez Węgry, a ruch oporu wojskowego w Kraju został podzielony na dwa okręgi. Na terenie okupacji niemieckiej komendantem głównym był pułkownik Stefan Rowecki, a na terenie okupacji sowieckiej generał Michał Karaszewicz-Tokarzewski. Ten ostatni został aresztowany przez NKWD, pozostawiając swoje oddziały bez dowódcy. Niemiecka inwazja na terytoria sowieckie sprawiła, że cały obszar stał się częścią III Rzeszy.

cyjnym w Londynie, otrzymały w niej bardzo ważną rolę. Lokalizacje tych baz wojskowych zmieniały się wielokrotnie w czasie wojny, z wyjątkiem Bazy Łącznikowo-Wywiadowczej nr 1, która działała pod kryptonimami „Romek”, później „Liszt” i wreszcie „Pestka”, i przeszła kilka reorganizacji do 1946 r. w Budapeszcie, odgrywając niezwykle ważną rolę w polskim oporze wojskowym przeciwko niemieckim okupantom⁶.

Baza nr 1 powstała późną jesienią 1939 roku. Jej pierwszy dowódca, Alfred Krajewski, otrzymał szczegółowe instrukcje w Paryżu 12 grudnia 1939 roku. Akt mianowania został podpisany przez Sosnkowskiego i Sikorskiego, co świadczy o jego randze⁷. Do jego zadań należało m.in. organizowanie łączności kurierskiej, łączności radiowej ze sztabami generalnymi na okupowanych terenach niemieckich i sowieckich, zapewnienie przejazdu kurierów z okupowanych ziem polskich, utrzymywanie łączności z rządem emigracyjnym, kierowanie wywiadem na Węgrzech i w innych państwach Osi⁸.

W tym okresie wojny warunki do kontaktów były jeszcze sprzyjające, gdyż nadal funkcjonowała kurierska służba dyplomatyczna poselstwa RP w Budapeszcie, a Węgry miały wobec Polski wyjątkowo neutralny stosunek. Od lata 1940 r. narastała jednak potrzeba przejścia do konspiracyjnych form działalności. Na początku 1941 r. polskie poselstwo w Budapeszcie zostało zamknięte na żądanie Niemców.

Po Krajewskim komendantem Bazy został Zygmunt Bezeg, a następnie w styczniu 1941 r. Stanisław Rostworowski, który próbował infiltrować różne organizacje polonijne i międzynarodowe, głównie udało mu się to w YMCA. Jego głównym zadaniem była budowa łączności radiowej. Jednak z powodu braku nadajników radiowych dalekiego zasięgu usługi kurierskie były wówczas niemal jedynym środkiem komunikacji między rządem a dowództwem wojskowym w Kraju, dlatego Baza w Budapeszcie miała ogromne znaczenie.

⁶ O historii Bazy, oprócz książki Kliszewicza, zob. A. Przewoźnik, *Baza Łącznikowo-Wywiadowcza nr 1 w Budapeszcie kryptonim „Liszt” 1940–1944*, „Zeszyt Historyczny. Fundacja Studium Okręgu AK Kraków”, 1 (grudzień 1996), s. 7–14. Zob. także W. Biegański, *Uchodźcy Polscy na Węgrzech w latach 1939–1945*, w: W. Biegański, M. Juchniewicz, S. Okęcki, E. Stachurski, *Antyhitlerowska działalność Polaków na Węgrzech i Bałkanach*, 1971, s. 5–51; *Antyhitlerowska działalność uchodźców wojennych na Węgrzech 1939–1944*, w: W. Biegański, M. Juchniewicz, S. Okęcki, *Polacy w ruchu oporu narodów Europy 1939–1945*, Warszawa 1977, s. 456–496. W chwili pisania autorzy nie mogli znać wielu dokumentów i wspomnień, dlatego zawierają one wiele błędów i nieścisłości.

⁷ L. Kliszewicz, *Placówki wojskowej łączności*, s. 13–17.

⁸ A. Przewoźnik, *Polacy w Królestwie Węgier / Lengyel menekültek Magyarországi területén 1939–1945*, Budapest 2006, s. 72.

Planowano również utworzenie działu, który w szybkim tempie mógłby produkować duże ilości sfalszowanych dokumentów. Rozważano również możliwość utworzenia laboratorium do hodowli bakterii, a także przewidywano budowę lądowiska, co miałoby ogromne znaczenie praktyczne. Plan ten wielokrotnie przewijał się w agendzie. Wczesną wiosną 1941 r. polski rząd zwrócił się do Bazy na Węgrzech z prośbą o zbadanie możliwości budowy takiego lądowiska na nizinie węgierskiej. Do grudnia 1943 r. lądowisko zostało ostatecznie zbudowane 18 km na północ od Egeru, a projekt ten był ponownie rozważany w związku ze zbliżającym się powstaniem w Polsce. Później Kiskunlacháza została włączona do planu budowy lądowiska. Brytyjski podpułkownik Charles Telfer Howie również odegrał rolę w tym projekcie⁹.

Dysponujemy nielicznymi i pośrednimi materiałami na temat tego, jak władze węgierskie przyjmowały tę często bardzo słabo zakamuflowaną organizację wojskową. Jedno jest pewne: w początkowym okresie węgierski stosunek do Polaków i sprawy polskiej charakteryzował się dużą życzliwością.

Przystąpienie Związku Sowieckiego do wojny (22 czerwca 1941 r.), a następnie zmiany w rządzie emigracyjnym – dymisja Kazimierza Sosnkowskiego (25 czerwca 1941 r.)¹⁰ – sprawiły, że sytuacja Bazy stała się niepewna. Jednak rok później, w połowie 1942 r., z inicjatywy dowódcy Bazy „Liszt” płk. Franciszka Matuszczaka („Ferenc”), który zastąpił Rostorowskiego, płk Jan Korkozowicz („Barski”) zorganizował na Węgrzech Tajne Dowództwo Żołnierzy. Wkrótce z rozkazu Dowódcy Głównego Armii Krajowej gen. Stefana Roweckiego-Grota („Kalina”) powstał Sztab Oddziałów AK na Węgrzech¹¹. Dowódcą został płk Jan Korkozowicz, a jego zastępcą, z racji zajmowanego stanowiska, płk Matuszczak (odtąd „Dod”), stojący na czele Bazy „Liszt”¹².

⁹ L. Kliszewicz, *Placówki wojskowej łączności*, s. 24. O roli Howie zob. W. Grabowski, *Plany Armii Krajowej na Węgrzech na tle relacji polsko-węgierskich*, „Biuletyn. Pismo o najnowszej historii Polski”, 12 (2019), s. 57–58.

¹⁰ Zrezygnował z funkcji przewodniczącego Komitetu Politycznego Rady Ministrów w proteście przeciwko podpisanemu 30 czerwca 1941 r. układowi polsko-sowieckiemu (Sikorski-Majski). W związku z tym on został pozbawiony stanowiska komendanta Związku Walki Zbrojnej. Sosnkowski chciał wówczas wrócić do kraju, by walczyć, ale odmówiono mu zgody. Po śmierci Sikorskiego został mianowany Naczelnym Wodzem Polskich Sił Zbrojnych.

¹¹ 14 lutego 1942 r. Związek Walki Zbrojnej został przekształcony w Armię Krajową, którą nadal dowodził Rowecki.

¹² Wspomnienia Jana Korkozowicza zostały opublikowane w języku węgierskim – z naruszeniem zasad publikowania źródeł – we fragmentach, a nie w całości. Poszczególne części zob. *Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945* [tłum. *Przyjaciele w biedzie. Polscy uchodźcy na Węgrzech 1939–1945*], red.: J.R. Nowak, T. Olszański. Dokumenty zbierane przez László Antala, Bu-

Oprócz bazy wojskowej bardzo ważną rolę odgrywała utworzona w Budapeszcie polityczna Placówka „W” (przedrostek „W” odnosi się do Węgier). Między 29 maja a 2 czerwca 1940 r. Stefan Rowecki zwołał w Belgradzie konferencję, której celem była koordynacja konspiracyjnych działań politycznych i wojskowych w krajach regionu. Na spotkaniu podjęto również decyzję o utworzeniu przedstawicielstwa politycznego (Placówka) w Budapeszcie, który został podporządkowany polskiemu Ministerstwu Spraw Wewnętrznych¹³. Już pierwszego dnia konferencji w Belgradzie, 29 maja 1940 r., Edmund Fietz (pseudonim Józef Fietowicz), członek Polskiego Stronnictwa Ludowego kierowanego przez Stanisława Mikołajczyka, przybył do Budapesztu z Francji z mandatem do utworzenia i kierowania Placówką. Po zamknięciu polskiego poselstwa – i wyjeździe posła Leona Orłowskiego¹⁴ – Fietz został przedstawicielem rządu Sikorskiego na Węgrzech i został zaakceptowany przez rząd węgierski. Sytuację komplikował fakt, że w międzyczasie powstała już Komitet Obywatelski dla Spraw Opieki nad Polskimi Uchodźcami na Węgrzech pod przewodnictwem Henryka Sławika. Sławik został wybrany do tego zadania przez Józsefa Antallę, dyrektora IX Departamentu – opieki społecznej i spraw socjalnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, który jesienią 1939 r. na polecenie premiera Pála Telekiego utworzył w swoim departamencie sekcję polską zajmującą się sprawami Polaków, którzy uciekli na Węgry¹⁵. Sławik i kierowany przez niego Komitet cieszyli się również uznaniem polskiego rządu na uchodźstwie, a on sam podlegał bezpośrednio Janowi Stańczykowi, ministrowi pracy i opieki społecznej w rządzie Sikorskiego. Warto dodać, że Sławik i Stańczyk byli członkami Polskiej Partii Socjalistycznej¹⁶.

W 1941 r., po zamknięciu poselstwa RP i samobójstwie Pála Telekiego,

dapest, 1985, s. 37–346; *Menekült rapszódia. Lengyelek Magyarországon 1939–1945. Emlékiratok a bujdosás éveiből* [po polsku ukazało się pt. *Wspomnienia polskich uchodźców na Węgrzech w latach 1939–1945*], red. J. Stolarski, E. Szenyán, Budapest 2000, s. 171, 176–177, 212–213, 234–235, 245–246, 288, 300–301, 302–303, 307–308, 465–474 (w tej części znajdują się jego wspomnienia z działalności jako tajnego dowódcy). Wydane w całości w języku polskim J. Korkozowicz, *Wspomnienia Dowódcy Armii Krajowej na Węgrzech 1939–1945*, Bydgoszcz 2023 (rozdział o jego tajnej działalności zob. s. 144–165).

¹³ Zob. Studium Polski Podziemnej (SPP), t. A.2.2.2.1. s. 41–125 (A_037, s. 32–129), a fragment dokumentu opublikowano w *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. I (część 1 wrzesień 1939 – czerwiec 1941), Warszawa 2015, s. 433–443. W. Frazik, *Emisariusz Wolnej Polski. Biografia polityczna Wacława Felczaka (1916–1993)*, Kraków 2013, s. 61.

¹⁴ O życiu Orłowskiego zob. P. Pietrzyk, *Leon Orłowski poseł w Budapeszcie (1936–1940). Biografia dyplomaty*. Warszawa 2019.

¹⁵ Więcej na ten temat zob. I. Lagzi, *Uchodźcy Polscy na Węgrzech w latach drugiej wojny światowej*.

¹⁶ O Sławiku zob. T. Kurpierz, *Henryk Sławik 1894–1944. Biografia socjalisty*, Katowice-Warszawa 2020.

niemiecka orientacja w węgierskiej polityce została przywrócona, a Polacy chwilowo znaleźli się w trudniejszej sytuacji. Pod niemiecką presją aresztowano kilku działaczy, w tym Fietza i Sławika. Z Węgier wycofał się także brytyjski korpus dyplomatyczny, co uniemożliwiło funkcjonowanie jednej z najważniejszych baz działalności konspiracyjnej¹⁷.

Budapeszteńska baza wojskowa i Placówka polityczna zyskały na znaczeniu w 1943 r., zarówno w koncepcjach polskiego rządu emigracyjnego, jak i rządu budapeszteńskiego. Było ku temu kilka powodów. Z jednej strony znaczna liczba polskich żołnierzy pozostała na Węgrzech nawet po ewakuacji¹⁸. Według zachowanych dokumentów w 1942 r. było ich jeszcze ok. 6 tys. osób, w tym ok. 1,5 tys. oficerów i 4 tys. podoficerów oraz żołnierzy z dużym stażem wojskowym¹⁹. Korkozowicz otrzymał zadanie wzmocnienia konspiracji wśród kadry kierowniczej, utrzymania morale, umiejętności internowanych oficerów i szeregowców na najwyższym poziomie, a ponadto ich wyszkolenia i przygotowania do udziału w powstaniu w Polsce²⁰. Ich wyszkolenie teoretyczne zostało zaplanowane w krótkim czasie. Do końca 1943 r. we wszystkich obozach wojskowych zorganizowano tajne grupy oficerskie. Wiązało się to z faktem, że zarówno rząd węgierski, jak i polska emigracja poważnie liczyły się z możliwością lądowania wojsk antyhitlerowskich na Bałkanach i wzięcia udziału w wyzwaniu Polski od południa, przez Węgry, co pozwoliłoby na aktywizację polskich żołnierzy internowanych na ziemi węgierskiej. Co więcej, rząd premiera Miklósa Kállay'ego, który objął urząd na początku 1942 r., coraz poważniej podchodził do opuszczenia sojuszu z Niemcami, i który cieszył się także poparciem ze strony nieoficjalnego Węgierskiego Ruchu Niepodległościowego – zaczął badać możliwości zawarcia pokoju na kierunku brytyjskim tudzież amerykańskim. W taki sposób, przejmując polityczne dziedzictwo Pála Telekiego

¹⁷ Zjednoczone Królestwo zerwało stosunki dyplomatyczne z Węgrami dlatego, że Węgry przepuściły wojska niemieckie przez swoje terytorium w kampanii przeciwko Jugosławii, a po rozpadzie Jugosławii odbiły Baczkę i kilka innych mniejszych obszarów, które należały wcześniej do Węgier. Szwajcaria przejęła reprezentację Brytyjczyków na Węgrzech, w kilku (konspiracyjnych) przypadkach w praktyce.

¹⁸ Spośród 40 000 polskich żołnierzy, którzy uciekli na Węgry w 1939 r., 22 000 zostało ewakuowanych do Francji, gdzie wstąpili do Armii Polskiej zorganizowanej przez Naczelnego Wodza Władysława Sikorskiego. Ponadto około 11 000 żołnierzy wróciło do domu, pozostawiając 7 000 polskich żołnierzy na Węgrzech do jesieni 1941 roku. Zob. I. Lagzi, *Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939-1941*, Budapest – Szeged – Varsó, 2015, s. 310.

¹⁹ Oddziały AK na Węgrzech, w: *Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, red. K. Komorowski, Warszawa 2001, s. 180.

²⁰ A. Przewoźnik, *Polacy w Królestwie Węgier*, s. 75.

– polska orientacja została ożywiona²¹. Z perspektywy polskiego Londynu Węgry były wówczas ostatnim bastionem, przez który emigracja i krajowa konspiracja były ze sobą powiązane.

Zdystansowanie się rządu Kállay’ego od Osi a ożywiona orientacja polska

Urzędujący od 10 marca 1942 r. premier Miklós Kállay²², porzucając wyłączną proniemiecką politykę zagraniczną, rozpoczął negocjacje z mocarstwami anglosaskimi²³. Klęska armii niemieckiej pod Stalingradem, a następnie pod Kurskiem, klęska 2. armii węgierskiej nad Donem, rozwój frontu włoskiego i informacje o planowanym lądowaniu wojsk alianckich na Bałkanach wskazywały na ten sam kierunek: Niemcy przegrały wojnę, a rząd węgierski musiał uniknąć 1) okupacji kraju przez Niemców, 2) i/lub okupacji kraju przez Sowietów po Niemcach, 3) jeśli to możliwe, uznania przez Antantę odzyskanych terytoriów za część Węgier po wojnie.

To nie przypadek, że w pierwszych miesiącach rządu Henryk Sławik, Edmund Fietowicz i wielu innych Polaków internowanych przez poprzedni proniemiecki rząd Bárdossy’ego zostało zwolnionych, a we wrześniu

²¹ Premier Pál Teleki popełnił samobójstwo 3 kwietnia 1941 roku. Pod rządami jego następcy, premiera László Bárdossy’ego, Węgry zacieśniły jeszcze bardziej więzi z Niemcami, a latem 1941 r. dołączyły do kampanii przeciwko Związkowi Radzieckiemu. Bárdossy podał się do dymisji 7 marca 1942 roku.

²² Miklós Kállay (1887–1967), luteranin, prawnik, szlacheckiego pochodzenia. Studiował na uniwersytetach w Budapeszcie, Dreźnie, Genewie i Paryżu. W latach 1921–1929 był nadzupanem komitatu Ung. Od 1929 r. był politycznym sekretarzem stanu w Ministerstwie Handlu i posłem do Parlamentu. W latach 1932–1935 był ministrem rolnictwa w rządzie Gömbösa. W 1935 r. opuścił rząd i stał się nadzwyczajnym członkiem konserwatywnej opozycji zorganizowanej wokół Istvána Bethlena. Od 1937 r. Miklós Horthy mianował go członkiem wyższej izby parlamentu, a następnie 9 marca 1942 r. premierem. „Od pierwszego dnia formowania rządu starał się rozluźnić stosunki niemiecko-węgierskie, odzyskać utracone zaufanie Zachodu i zapobiec dalszemu prawicowemu dryfowi w polityce wewnętrznej. Po inwazji aliantów w Afryce Północnej (listopad 1942 r.), klęsce 2 Armii Węgierskiej nad Donem (początek 1943 r.) i kapitulacja 6 Armii Niemieckiej w Stalingradzie (2 lutego 1943 r.), ten kierunek polityczny stał się jeszcze bardziej wyraźny. Kállay był przekonany, że aliancka inwazja na Bałkany jest nieunikniona. Dlatego próbował skontaktować się z rządem brytyjskim. W węgierskiej historiografii proces ten znany jest jako „próba wyskoczenia”. Zob.: I. Romsics, *A Horthy-korszak [Era Horthy’ego]*, Budapest 2017, s. 257–261.

²³ Na ten temat zob. A. Joó, *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944* [tłum. *Polityka zagraniczna Miklósa Kállaya. Węgry i dyplomacja wojenna 1942–1944*], Budapest 2008; oraz N. Kállay, *Hungarian Premier, a personal account of a nation’s struggle in the second world war*, New York 1954, s. 345–406.

1942 r. – za zgodą Kállay'ego i Horthy'ego – minister spraw wewnętrznych Ferenc Keresztes-Fischer utworzył Centrum Obrony Państwa [Államvédelmi Központ], na czele którego stanął propolski gen. István Újszászy. Centrum funkcjonowało jako własna służba kontrwywiadowcza Ministerstwa Spraw Wewnętrznych²⁴. Było to konieczne, ponieważ II Departament Sztabu Generalnego, który pierwotnie odpowiadał za kontrwywiad, stał się zbyt podatny na wpływy niemieckie. Centrum odegrało ważną rolę w polityce zagranicznej Kállay'ego (dystansując się od Osi), a także zapewniło duże wsparcie dla antyniemieckich działań Polaków na Węgrzech²⁵.

Już wcześniej polski wywiad miał informacje, że Újszászy próbował skontaktować się z Polakami, którzy byli w kontakcie z rządem emigracyjnym, za pośrednictwem przebywającego na Węgrzech podpułkownika Adama Rudnickiego²⁶. 16 listopada 1942 r. pułkownik Béla Lengyel (który przed 1939 r. służył jako węgierski attaché wojskowy w Warszawie) i generał Újszászy spotkali się z podpułkownikiem Rudnickim. Uczestnicy uzgodnili, że będą szukać kontaktów z rządem RP na uchodźstwie w celu uzgodnienia działalności Węgier i Polski w momencie złamania przez Węgry sojuszu z Niemcami. Újszászy mówił również o gotowości Węgier do dostarczania broni i informacji polskim powstańcom²⁷.

W tym czasie ciężko pracowali nie tylko rząd²⁸ i odpowiedzialni za to węgierscy dyplomaci, ale także opozycja polityczna, antyniemieccy członkowie partii rządzącej i rządu, jak również rozsądna część węgierskiej inteligencji, którzy zdecydowanie opowiedzieli się za wystąpieniem z wojny i neutralnością. Tworzyli oni nieformalny pod względem organizacji Węgierski Ruch

²⁴ T. Kovács, Államvédelmi Központ 1942 – Az első kísérlet az egységes magyar állambiztonsági csúcshivatal kialakítására [tłum. Centrum Obrony Państwowej 1942 – pierwsza próba stworzenia jednolitego węgierskiego organu bezpieczeństwa państwowego] „Pécsi Határőr Tudományok Közlemények”, 11 (2010), s. 339–348.; Z. Csiszner, A magyar hírszerző és elhárító szervek története 1918-tól a II. világháború végéig [tłum. Historia węgierskich służb wywiadowczych i kontrwywiadowczych od 1918 r. do końca II wojny światowej] „Nemzetbiztonsági Szemle”, 2 (2020), s. 18–39.

²⁵ Á. Godó, Magyar-lengyel kapcsolatok a második világháborúban [tłum. Stosunki węgiersko-polskie podczas II wojny światowej], Budapest 1976, s. 128–129.

²⁶ Ppłk Adam Rudnicki (1897–1964) wcześniej był redaktorem pisma „Polska Zbrojna”. Po wybuchu wojny dostał się na Węgry, na przełomie 1939 i 1940 roku był pierwszym dowódcą tajnego Biura Ewakuacyjnego, organizującego przerzuty Polaków z Węgier do Francji i Wielkiej Brytanii.

²⁷ AAN 800/42, Box 49, Folder 1. (Ministerstwo Spraw Zagranicznych – Archiwum Instytutu Hoovera).

²⁸ Należy zauważyć, że oczywiście nie cały rząd był zaangażowany w prace konspiracyjne. Niektórzy ministrowie (np. Lajos Reményi-Schneller, minister finansów) nadal służyli Niemcom. Trzon zachodniej orientacji, obok Kállaya, nadal stanowili Ferenc Keresztes-Fischer, minister spraw wewnętrznych oraz Jenő Ghyczy, który 24 lipca 1943 r. przejął od Kállaya ministerstwo spraw zagranicznych.

Niepodległościowy. Warto wspomnieć o memorandum z 31 lipca 1943 r., sporządzonym przez Endre Bajcsy-Zsilinszky'ego w imieniu Niezależnej Partii Drobnych Rolników, Chłopów i Obywateli, osobiście przekazanym Kállayowi przez Bajcsy-Zsilinszky'ego. Polityk drobnych rolników został przyjęty przez regenta Miklósa Horthy'ego (25 sierpnia) i szefa sztabu generalnego Ferencza Szombathelyi'ego (16 i 26 sierpnia)²⁹. Z drugiej strony, w dniach 23–28 sierpnia 1943 r. w Balatonszárszód odbyło się ogólnokrajowe spotkanie zorganizowane przez *Soli Deo Gloria* (stowarzyszenie węgierskich studentów kalwińskich), w którym wzięli udział nie tylko organizatorzy, ale także młodzi robotnicy, studenci i czołowe postacie pisarzy „ludowców”. Prelegenci spotkania starali się zdefiniować miejsce Węgier w okresie powojennym³⁰. Mniej więcej w tym samym czasie (26 sierpnia) biskup Vilmos Apor zorganizował „spotkanie w Győr”, na którym zaproszeni politycy nastawieni na reformy dyskutowali o przyszłości powojennego katolicyzmu³¹. Oznaki antyniemieckiego oporu były więc coraz bardziej widoczne na Węgrzech³².

Dyplomacja węgierska była aktywna w krajach neutralnych: Turcji, Szwecji, Szwajcarii i Portugalii. Rząd węgierski już wcześniej korzystał z pośrednictwa polskich placówek dyplomatycznych w tajnych negocja-

²⁹ Á. Bartha, *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet* [tłum. Endre Bajcsy-Zsilinszky. Biografia i życie po śmierci] (Drugie wydanie), Budapest 2020, s. 408–415. Endre Bajcsy-Zsilinszky był zwolennikiem polskiej orientacji w polityce zagranicznej od początku lat dwudziestych. Miał nadzieję, że „Włochy i Polska, poprzez swoje stosunki angielsko-francuskie, wydobędą Węgry z wrogiego pierścienia krajów Małego Antantu”. Był więc bardzo załamany z powodu niemieckiej i sowieckiej agresji na Polskę. Odegrał aktywną rolę w pomocy polskim uchodźcom przybywającym na Węgry. K. Vigh, *Bajcsy-Zsilinszky Endre lengyel barátsága* [tłum. Polska przyjaźń Endre Bajcsy-Zsilinszky'ego] „Tiszatáj”, 1/34 (1980), s. 44–47.

³⁰ Á. Bartha, (S)zárszód?, w: *Kérdések és válaszok – Magyarország a II. világháborúban* [tłum. Pytania i odpowiedzi – Węgry podczas II wojny światowej], red. K. Ignácz, R. Paksa, Budapest 2022, s. 194–196.

³¹ P.K. Zachar, *A katolikus értelmiség terve Magyarországi jövőjéről. Az 1943. évi győri találkozó* [tłum. Plany katolickich intelektualistów dotyczące przyszłości Węgier. Spotkanie w Győr w 1943 r.], „Rendszerváltó Szemle”, 1–2 (2022), s. 68–81.

³² Krajowe Stowarzyszenie Obrony Narodowej [tłum. Országos Nemzetvédelmi Szövetség], które zostało założone wiosną 1942 r. i „funkcjonowało jako ważna służba wywiadowcza rządu Kállayego, podczas gdy jego członkowie byli również zaangażowani w propagandę”, opublikowało w 1943 r. tom zatytułowany *Nemzetvédelem – országvédelem* [tłum. Obrona Narodowa – Obrona Kraju] w celu promowania polityki zagranicznej rządu Kállayego. (Á. Bartha, *Törzsökösök, rongyosok, turániak. Németellenes magyar fajvédelem 1938–1945* [tłum. Rdzenni, obdarcy, turanińscy. Antyniemiecka obrona Rasy Węgierskiej 1938–1945], Budapest 2023, s. 146), ale Obóz Narodowy (Nemzeti Tábor), założony w 1940 r. przez niektórych antyniemieckich członków Gwardii Obdartusów, również wspierał politykę rządu (tamże s. 155), jak także Krajowy Związek Turańskich Myśliwych (Turáni Vadászok Országos Szövetsége). Zob. Á. Bartha, *Antynazistowska polityka na Węgrzech w czasie II wojny światowej*, „Totalitarian and 20th Century Studies”, 4 (2020), s. 204–218.

cjach dyplomatycznych, które rozpoczęły się pod koniec 1942 r. Minister spraw wewnętrznych Ferenc Keresztes-Fischer zaaranżował spotkanie z Henrykiem Sławikiem i poprosił go o spisanie nazwisk i adresów ewentualnych polskich kontaktów.

Z kolei Fietowicz otrzymał paszport od władz węgierskich na podróż przez Turcję i Egipt do Londynu na początku 1943 r., gdzie odbył rozmowy z przedstawicielami polskiego i brytyjskiego rządu. Przed jego wyjazdem Kállay odbył również osobiste rozmowy z Antallem. Zadaniem Fietowicza było poinformowanie premiera Sikorskiego o zmianach w węgierskiej polityce. Osobiste życzenia i wsparcie polskiego generała zostały przekazane Fietowiczowi w Budapeszcie. Kontakt ten był bezprecedensowy w czasie wojny, ponieważ Węgry nadal, mimo wszystko, były sojusznikiem Niemiec. Podróż Fietowicza nie zakończyła się jednak zakładanym sukcesem. Otrzymał on jednak polecenie utrzymywania kontaktów z węgierskimi politykami, którzy popierali wycofanie się z wojny. Oficjalnie został przedstawicielem rządu RP na uchodźstwie na Węgrzech. Wacław Felczak we wspomnieniach z 1972 r. ocenił tę podróż następująco: „W światku państw satelickich był to przypadek bez precedentu”. Dla strony polskiej podróż Fietowicza miała jednak inny pozytywny skutek: od tej pory kurier rządu węgierskiego przewoził polską pocztę dwa razy w miesiącu między Budapesztem a Lizboną, skąd była ona przekazywana do Londynu przez polskich dyplomatów. „To drugi wypadek bez precedensu” – według wspomnienia Felczaka³³.

Polska rola mediacyjna w Turcji

Polski rząd na uchodźstwie, choć nie był optymistycznie nastawiony, z zadowoleniem przyjął zmiany w Budapeszcie. W notatce sporządzonej w Londynie 15 stycznia 1943 r. czytamy rozważania na temat przyszłości Europy Środkowej, w tym Węgier, ale także propozycje negocjacji z przywódcami tych państw. Dokument zaczyna się od niezwykłego spostrzeżenia: „Widziane z Londynu, perspektywy przyszłości Węgier i innych państw satelitów Rzeszy, przedstawiają się źle, a jeśli popełnią one w decydującym momencie dalsze błędy, wprost groźnie. Opinia brytyjska na temat przyszłości tej sprawy jest podzielona. Znaczna jej część, bynajmniej nietyl-

³³ *Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár [Instytut i Muzeum Historii Wojskowej, Archiwum Historii Wojskowej] Ellenállási Gyűjtemény, Nemzetközi, Lengyelország [Zbiory oporu, Międzynarodowe, Polska] L/39. Wspomnienie Wacława Felczaka, 3 listopada 1972 r. s. 10.*

ko na Lewicy, jest za pozostawieniem Europy Centralnej wpływowi Rosji. Co to znaczy, nie potrzeba dowodzić. Jeśli Polska, Czechosłowacja etc. mają prawo liczyć na pewne minimum dyplomatycznej (nie wojskowej) obrony przed Rosją ze strony Anglosasów, to Węgrzy, Rumuni etc. nie mają tego prawa". Dokument zwraca następnie uwagę na działalność Edvarda Beneša, znaczenie jego nadchodzących podróży do Waszyngtonu i Moskwy oraz wpływy, jakie już posiada. Wynika z niego, że jedynym sposobem dla krajów Europy Środkowej na zwrócenie uwagi Wielkiej Brytanii i Ameryki jest przyłączenie się do idei federacji czechosłowacko-polskiej: „w dzisiejszych okolicznościach żaden z tych krajów nie może otrzymać bardziej pozytywnej i życzliwej rady jak przyłączenie się do tej koncepcji i obstawanie przy niej na wszystkie możliwe sposoby". Jednocześnie przedstawia trzy propozycje negocjacji z Węgrami: 1) utrzymać ich wojska w kraju lub wycofać je z Rosji i zarezerwować broń i żywność; 2) obecny rząd powinien przekazać władzę opozycji i zniknąć z życia publicznego; 3) w Siedmiogrodzie Węgrzy powinni pojednać się z Rumunami i najlepiej byłoby poprosić prezydenta Stanów Zjednoczonych, aby był wspólnym arbitrem w ich sporach. Węgrzy muszą uznać, że Rumunia oddziela ich od Rosji i że jest to dla nich istotna kwestia³⁴.

Rząd RP na uchodźstwie nie zrezygnował jednak z Węgier. Z jednej strony starał się przygotować na koniec wojny i rozpoczął planowanie ogólnonarodowego powstania (należy zauważyć, że pomimo wyżej wymienionych okoliczności, polski rząd spodziewał się również inwazji Aliantów na Bałkanach), w którym miałyby polegać na pomocy Węgier. Z drugiej strony starali się nakłonić rząd węgierski do przeprowadzenia niezbędnych zmian politycznych.

Już 18 lutego 1943 r. powstał plan w sprawie „wykorzystania Węgier dla pomocy powstania w Polsce". „Kalina", czyli generał Stefan Rowecki, widział taką możliwość w czterech punktach. „1. Wejść w porozumienie z rządem węgierskim lub z wojskowymi czynnikami. Mianować pełnomocnika N.W. na Węgrzech (ewent. powierzyć to Komendantowi Bazy). 2. Zorganizować na Węgrzech zbrojne oddziały polskie, które weszłyby do walki na kierunku Borysław – Lwów. 3. Zabewnić dostarczenie broni przez Węgrów (transporty broni idące na front wschodni, w okresie powrotu jednostek węgierskich z frontu wschodniego uzyskać od Węgrów broni. 4. Prosić w okresie odwrotu o przejściową okupację przez Węgrów obszaru lwowskiego"³⁵.

Między styczniem a kwietniem 1943 r. sześciu węgierskich „wysłanników"

³⁴ AAN 800/42, Box 49, Folder 1. (Ministerstwo Spraw Zagranicznych – Archiwum Instytutu Hoovera).

³⁵ Polish Institute and Sikorski Museum (dalej: PISM), PRML.60 Hungarian questions, XII. 1943-X.1944, Prime Minister's Special Secretariat, the so called Mrs Lieberman Archive 1943 – 1944., s. 1.

przybyło do Turcji³⁶, aby przekazać zachodnim, zwłaszcza brytyjskim, dyplomatom wiadomości o zamiarach węgierskiego rządu. Trzech z nich spotkało się również z polskim ambasadorem w Ankarze, Michałem Sokolnickim, który szczegółowo zapisał treść tych rozmów w swoim dzienniku. Jako pierwszy do Turcji przybył András Frey, dziennikarz *Magyar Nemzet*. Choć nie rozmawiał z Sokolnickim, udało mu się spotkać z Bobbym Howardem, przedstawicielem brytyjskiego wywiadu SOE (Special Operations Executive), który w rzeczywistości był Węgrem (György Pálóczi-Horváth). Wiadomość, którą Frey przywiózł, miała polskie implikacje. „1. Węgry nie zamierzają stawiać żadnego oporu anglo-amerykańskim lub polskim regularnym oddziałom, jeśli osiągną one węgierską granicę i przenikną do kraju. 2. W zasadzie Węgry są skłonne zwrócić się przeciwko Niemcom, pod warunkiem, że wojskowy plan współpracy zostanie przygotowany na czas”³⁷. Wiadomość wyraźnie odnosiła się do węgierskiej postawy, jaką należało przyjąć w przypadku inwazji wojsk antyhitlerowskich na Bałkany.

Za Freyem podążył Albert Szent-Györgyi, naukowiec uhonorowany Nagrodą Nobla (wynalazca witaminy C). Szent-Györgyi nie może być uważany za pełnoprawnego wysłannika rządu, ale wykonywał swoją misję za wiedzą rządu. 7 lutego spotkał się z brytyjskimi pośrednikami, przed którymi oświadczył, że „na Węgrzech każda partia polityczna i inna organizacja z wyjątkiem faszystów poparłaby go (Szent-Györgyi) jako premiera w celu utworzenia rządu przed lub w trakcie upadku armii niemieckiej, a nawet węgierscy faszyci tolerowaliby go na czele rządu, zakładając, że powstrzyma on ogólne represje. Poinformował, że na wsparcie węgierskiej armii nie można liczyć, dopóki nie zostanie usuniętych co najmniej 25 wyższych oficerów niemieckiego pochodzenia lub sympatyzujących z Niemcami. W każdym razie obecny minister obrony (Vilmos Nagybacsoni Nagy) przygotował dwa korpusy, które nie są pod wpływem niemieckim. Szent-Györgyi oświadczył również, że rząd węgierski nie wyśle żadnych nowych oddziałów na front sowiecki. Na koniec zaoferował swoje usługi aliantom, jeśli ci będą „chcieli przywrócić Węgry zdolne do skutecznego udziału w odbudowie Europy”. Jako premier, w ciągu dwóch tygodni oczyściłby

³⁶ András Frey dziennikarz, Albert Szent-Györgyi biolog, Ferenc Vály profesor prawa, István Mészáros profesor uniwersytecki, Károly Schrecker członek zarządu Węgierskiej Krajowej Centralnej Kasy Oszczędności oraz László Veress sekretarz prasowy ministra. Szent-Györgyi, Vály i Schrecker przeprowadzili rozmowy z ambasadorem RP w Ankarze Michałem Sokolnickim.

³⁷ N. Kállay, *Hungarian Premier*, s. 369–370; M. Korom, *Magyar rendszerműködés kísérletek nyugaton és a szövetséges nagyhatalmak politikája a háború döntő fordulatától 1944 őszéig* [tłum. Węgierskie próby ratowania reżimu na Zachodzie i polityka mocarstw alianckich od decydującego przełomu wojny do jesieni 1944 r.] „Történelmi Szemle”, 3–4 (1972), s. 498; A. Joó, *Kállay Miklós külpolitikája*, s. 52.

sztab generalny, mając nadzieję, że wtedy będzie mógł zaoferować aliantom węgierskie usługi wojskowe”³⁸.

Szent-Györgyi nie zdołał spotkać się w Stambule ani z ambasadorem brytyjskim, ani amerykańskim³⁹, ale dwukrotnie spotkał się z Michałem Sokolnickim. Pierwsze spotkanie odbyło się 13 lutego, a drugie 19 lutego, chociaż polski dyplomata nie był w stanie skonsultować się z Londynem między dwoma spotkaniami, nie mógł zatem przekazać poglądów swojego rządu.

Również w tym przypadku Szent-Györgyi twierdził, że jego misja odbywa się za wiedzą i przy wsparciu premiera Kállay’ego, a także odniósł się do Antalla Ulleina-Reviczky’ego, dyrektora generalnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, którego Sokolnicki znał osobiście. Polski poseł poinformował o tych spotkaniach ministra spraw zagranicznych Edwarda Raczynskiego w Londynie 22 lutego. Z tego dokumentu wiemy, jakie memorandum Albert Szent-Györgyi przekazał w Turcji – prosił mianowicie prezydenta RP, „aby odniósł się życzliwie do interesów Węgier”. Z drugiej strony podkreślał, że Węgry nadal uważają komunizm za swojego wroga numer jeden, a wrogiem numer dwa są Niemcy, „które zraziły do siebie ogromną większość opinii publicznej polityką brutalną i oszukańczą, tylko agenci i szpiegzy, na przykład minister finansów są jeszcze za Niemcami.” „Premier wypowiedział się z sympatią dla Aliantów i o oczyszczeniu się obecnie z elementów proniemieckich”. Szent-Györgyi powiedział następnie, że „patrioci węgierscy obawiają się nagłego i niespodziewanego końca wojny, a w związku z tym zamieszek społecznych i rozterek między narodami; celem ich uniknięcia pragnę zaprzyjaźnienia się z Aliantami. Przygotowuje się już teraz w kołach demokratycznych i proalianckich utworzenie Rządu opartego na elementach ludowych, mogącego pozyskać zaufania mocarstw sprzymierzonych; rząd taki będzie mógł powstać dopiero w chwili upadania Niemiec”. Na koniec zwrócił się do rządu polskiego o pomoc w przygotowaniu zbliżenia, łączności radiowej, telegraficznej, informacyjnej oraz desantów powietrznych, wyraził również swoją nadzieję na przybycie na Węgry Armii Polskiej ze Środkowego Wschodu⁴⁰.

³⁸ Sir L. Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, vol. 3, London 1971, s. 141–146; G. Juhász, *Két tárgyalás 1943 tavaszán (Feljegyzések Kállay Miklós 1943. április 16–17-i klessheimi tárgyalásairól)* [tłum. Dwie negocjacje wiosną 1943 r. (Notatki z negocjacji Miklósa Kállayego w Klessheim w dniach 16–17 kwietnia 1943 r.)], „Történelmi Szemle”, 3–4 (1973), s. 395.

³⁹ Analizę obserwacji wywiadowczych z jego podróży zob. N. Székér, *Fedőneve: Marslakó* [tłum. Kryptonim: Marsjanin], Budapest 2024.

⁴⁰ Archiwum Akt Nowych (AAN) 800/42, Box 49, Folder 1. (Ministerstwo Spraw Zagranicznych – Archiwum Instytutu Hoovera)

Po przedstawieniu przez węgierskiego naukowca stanowiska Węgier, polski dyplomata stwierdził, że „Polska może poprzeć węgierskie interesy tylko pod pewnymi warunkami. Jednym z tych warunków byłaby zmiana rządu. [...] Innym jest wyrażenie przez Węgry zgody na wspólny konstruktywny program narodów Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Gdyby te warunki zostały spełnione, rząd polski przeforsowałby porozumienie z sojusznikami. [...] Zwróciłem uwagę mojego rozmówcy na zasadnicze trudności. Z jednej strony faktem jest, że nie jesteśmy w stanie wojny z Węgrami [...] i uważamy za możliwą współpracę z przedstawicielami narodu węgierskiego w przyszłości. Ale z drugiej strony nie możemy zapominać, że nasi sojusznicy są w stanie wojny z Węgrami, a ścisły sojusz z nimi zobowiązuje nas do ścisłego zdystansowania się od obecnego rządu węgierskiego”⁴¹.

Według *Dziennika Sokolnickiego*, Szent-Györgyi zgodził się z nim, że Węgry potrzebują nowego rządu opartego na koalicji Partii Socjaldemokratycznej, Niezależnej Partii Drobnych Rolników, Chłopów i Obywateli. Polski ambasador wspomniał również, że po lądowaniu na Bałkanach polskie dywizje przechodzące przez Węgry mogłyby zostać uzupełnione 6–8 tysiącami polskich żołnierzy i pewną liczbą węgierskich ochotników. W związku z tym węgierski gość uważał, że „polskie jednostki wojskowe internowane na Węgrzech dobrowolnie chwycą za broń, a duża część armii węgierskiej pójdzie za ich przykładem”⁴².

Szent-Györgyi był jeszcze w Stambule, kiedy przybył profesor prawa Ferenc Vály. On również przywiózł wiadomość w imieniu rządu. Udało mu się również spotkać z komisarzami ambasady brytyjskiej i amerykańskiej, którym przekazał następującą wiadomość: „1. Rząd węgierski nie chce walczyć z siłami brytyjskimi i amerykańskimi. 2. Nie uważa się za naprawdę w stanie wojny z tymi rządami, ponieważ Węgry należy uważać za znajdujące się pod okupacją niemiecką. 3. Jeśli siły brytyjskie i amerykańskie pojawią się na terytorium Węgier, rząd węgierski nie zamierza się im przeciwstawiać. 4. Bezpośrednio wzywa rządy brytyjski i amerykański do inwazji na Węgry z ich wojskami. 5. Żąda od aliantów poinformowania, co należy zrobić, aby zrealizować powyższe”⁴³.

Vály został również przyjęty przez Sokolnickiego, który poinformował go o sytuacji na Węgrzech. Wskazał, że „duża część węgierskiej opinii pu-

⁴¹ M. Sokolnicki, *Dziennik Ankarcki 1939–1943*, Londyn 1965, s. 452; A. Godó, *Magyar-lengyel kapcsolatok a második világháborúban*, s. 135.

⁴² M. Sokolnicki, *Dziennik Ankarcki 1939–1943*, s. 453.

⁴³ M. Korom, *Magyar rendszerműködés kisértetek nyugaton és a szövetséges nagyhatalmak politikája a háború döntő fordulatától 1944 őszéig*, s. 498.

blicznej była po stronie aliantów. Spośród partii – poza nazistami – tylko część skrajnej prawicy, z Imrédy na czele⁴⁴, była proniemiecka. Pozostali: konserwatyści i arystokraci z Bethlenem⁴⁵, liberałowie pod przywództwem Rassaya⁴⁶, niewielka grupa partii chłopskiej – z powodu nieobecności Eckhardta⁴⁷ – i wreszcie socjaliści – wszyscy są przeciwko Niemcom. Kręgi te doskonale zdają sobie sprawę z konieczności nawiązania kontaktu przede wszystkim z Brytyjczykami, a moim kolejnym zadaniem jest nawiązanie kontaktu z Ameryką. W każdym razie muszę nawiązać kontakt z biurem przy ambasadzie brytyjskiej w Stambule, które ma za zadanie zajmować się i pracować dla państw bałkańskich⁴⁸. Sokolnicki powtórzył to, co powiedział Szent-Györgyi, podkreślając między innymi, że kwestia federacji jest dyskusyjna przez znajdujące się w Londynie rządy emigracyjne państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Węgry powinny przyjąć pozytywną postawę wobec tej federacji. Podstawowy problem w związku z tym, a więc nieuregulowane stosunki węgiersko-czechosłowackie (nie tylko z powodu rewizji granicy węgierskiej przed wybuchem wojny, ale także z powodu antywęgierskości czechosłowackiego rządu emigracyjnego), był jasny dla polskiego rządu emigracyjnego. Była to kwestia kluczowa dla realiów federacji.

Trzecim węgierskim wysłannikiem, z którym spotkał się polski ambasador był Károly Schrecker, członek zarządu Węgierskiej Krajowej Centralnej Kasy Oszczędności, do którego Henryk Sławik napisał list polecający przeprowadzenie rozmów w Stambule⁴⁹. Schreckerowi nie udało się skontaktować z brytyjskim ambasadorem (celowe posunięcie ze strony Brytyjczyków), ale Sokolnicki go przyjął. W nowej sytuacji Schrecker powiedział „w imieniu pewnych węgierskich kręgów”, że „Węgry chciałyby dołączyć do federacji środkowoeuropejskiej, najlepiej w sojuszu z Polską”⁵⁰. Węgierski wysłannik

⁴⁴ Béla Imrédy był premierem przed wybuchem wojny (14 maja 1938 – 16 lutego 1939). To za jego kadencji uchwalono pierwszą ustawę żydowską, ale jego upadek został spowodowany odkryciem, że miał żydowskich przodków.

⁴⁵ István Bethlen był premierem Węgier w latach 1921–1931. Później został doradcą Horthy'ego.

⁴⁶ Károly Rassay – liberalny polityk, redaktor. W latach 20. był politycznym przeciwnikiem Horthy'ego i Bethlena, ale w latach 30. zbliżyli się do siebie, zwłaszcza przeciwko rządowi zorientowanemu na Niemcy.

⁴⁷ Tibor Eckhardt był przewodniczącym Niezależnej Partii Drobnych Rolników w latach 1932–1940. W 1941 r. udał się do USA w imieniu Horthy'ego i Telekiego, aby budować anglosaskie stosunki Węgier, ale nigdy nie wrócił do domu. Zob. K.K. Lynn, *Tibor Eckhardt: his American years 1941–1972*, Boulder-New York 2007.

⁴⁸ M. Sokolnicki, *Dziennik ankarcki 1939–1943*, s. 467.

⁴⁹ O roli Sławika zob. T. Kurpierz, *Henryk Sławik 1894–1944*, s. 623–627.

⁵⁰ W dokumentach polskiej dyplomacji Węgry pojawiały się jako potencjalny sojusznik, jako jeden z filarów polskiej wizji współpracy środkowoeuropejskiej. Świadczą o tym polsko-czeskie

przekazał również Sokolnickiemu pisemne memorandum zawierające stanowisko jego rządu, które ambasador przekazał do Londynu⁵¹.

W anglojęzycznym memorandum (z 27 kwietnia) Schrecker prosił Sokolnickiego o zorganizowanie podróży do Londynu i przyjęcie go przez ministra pracy i polityki społecznej Jana Stańczyka, który miał przekazać dokument przygotowany przez Henryka Sławika na temat polskich uchodźców na Węgrzech⁵². W swoim raporcie z 28 kwietnia 1943 r. Sokolnicki pisał, na podstawie tekstu i rozmowy, że Schrecker podkreślił, iż Węgry walczą tylko z bolszewizmem i że pomimo silnej presji niemieckiej zawsze były w stanie oprzeć się całkowitej dominacji Niemiec i ich żądaniom pełnego udziału w wojnie. Jeśli chodzi o pytania dotyczące stosunków polsko-węgierskich, „Węgry są gorąco całym sercem za federacją z Polską do której wchodziłyby Polska, Węgry, Czechy, Słowacja. [...] Autorzy memorandum przytaczają poprawne a nawet wybitnie przychylne traktowania uchodźstwa polskiego na Węgrzech, którego mimo gróźb i presji niemieckiej nie wysiedlono nigdy z Węgier, wprost przeciwnie pozwolono im rozwijać życie kulturalne, samopomoc itd”⁵³.

negocjacje na temat federacji w Londynie w latach 1939–1940. Fakt, że Węgry były często wymieniane w jakiejś formie w tych rozmowach, nie jest zaskakujący. Chociaż węgierscy politycy nie byli świadomi, że polski rząd jako pierwszy chciał rozszerzyć federację na Węgry. Nie można tego tłumaczyć wyłącznie wdzięcznością za przyjazne gesty Węgier wobec polskich uchodźców lub historyczną przyjaźnią. Jest raczej bardziej prawdopodobne, że była to chęć stworzenia równowagi politycznej w ramach federacji. Z drugiej strony, czescy politycy, zwłaszcza Edvard Beneš, widzieli w przyszłej polsko-czechosłowackiej federacji, która powinna być w dobrych stosunkach ze Związkiem Radzieckim, odrodzenie Małej Ententy. Jednak w oczach rządu węgierskiego federacja polsko-czechosłowacka była postrzegana jako źródło niepokoju i anty-węgierski sojusz słowiański. Dlatego polski rząd często starał się uspokoić węgierskie kierownictwo polityczne. Ogólnie rzecz biorąc, z dokumentów można wywnioskować, co następuje. Oprócz faktu, że Sikorski i Beneš wyobrażali sobie wspólną federację o zupełnie innych celach, nie powiodło się to z powodu dwóch problemów: odmiennego stosunku do Węgrów i Sowietów. Strona polska nie mogła zaakceptować tego, że Czechosłowacy przewidywali unię pod quasi patronatem Związku Radzieckiego, ponieważ polski rząd był zainteresowany wyzwoleniem terytoriów okupowanych przez Związek Radziecki w sensie jagiellońskim. Jednak politycy czechosłowaccy byli bardzo wrogo nastawieni do istniejącego rządu węgierskiego. Zob. K. Szokolay, *A lengyel–cseh tárgyalások és a magyarkérdés 1939–1942* [tłum. *Negocjacje polsko-czeskie i kwestia węgierska 1939–1942*], „Valóság”, 10 (1995), s. 42–57., *Taž, Magyar vonatkozások a Sikorski-kormány politikájában* [tłum. *Węgierskie aspekty polityki rządu Sikorskiego*], w: *Magyarok és lengyelek 1939–1945. Menekültügy* [tłum. *Węgrzy i Polacy 1939–1945 – Sprawa uchodźców*], Budapest 1991, s. 62–76. Po polsku zob. M. K. Kamiński, *Polsko-Czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*, Warszawa 1990,

⁵¹ M. Sokolnicki, *Dziennik ankerski 1939–1943*, s. 506–507.

⁵² AAN 800/42, Box 49, Folder 1. (Ministerstwo Spraw Zagranicznych – Archiwum Instytutu Hoovera). Dokument dotyczący polskich uchodźców na Węgrzech zobacz: AAN 800/42, Box 550, Folder 5.

⁵³ AAN 800/42, Box 49, Folder 1. (Ministerstwo Spraw Zagranicznych – Archiwum Instytutu Hoovera).

Ogólnie rzecz biorąc, Brytyjczycy i Amerykanie byli zdystansowani i odrzucali węgierskie propozycje. Chociaż istniały pewne różnice w ich postawach wobec Węgrów, nie różnili się oni w swojej nieufności wobec oficjalnego rządu węgierskiego, odrzuceniu istniejącego systemu i poglądzie, że wczesna zmiana była niemożliwa i niepraktyczna⁵⁴.

Jednak 2 marca Sokolnicki zameldował rządowi RP w Londynie, że „pewne osobistości węgierskie” wyraziły chęć współpracy z dowództwem Armii Krajowej. Następnego dnia Naczelny Wódz, czyli gen. Sikorski, wysłał depezę do Roweckiego następującej treści: „Utrzymanie nieoficjalnych kontaktów z Węgrami celowe. Nasze postulaty:

- uzyskanie broni węgierskiej dla Polski już obecnie i na wypadek powstania,

- przygotowanie mob. żołnierzy polskich, znajdujących się na Węgrzech i zapewnienie im broni w razie zaistnienia warunków przerzucenia ich do Polski”.

Sikorski nie uważał jednak przejściowej węgierskiej okupacji obszaru lwowskiego za realną. Następnie, 20 maja, Naczelny Wódz polecił Roweckiemu wyznaczyć przedstawiciela do negocjacji z Węgrami, z zastrzeżeniem, że tematem rozmów powinny być „wyłącznie zagadnienie wojskowe”. Sikorski nadal powierzał Fietowiczowi – który od 20 kwietnia 1943 był uprawnionym do reprezentowania interesów polskich na Węgrzech⁵⁵ – zadanie „obserwowania rządu węgierskiego” w sprawach ogólnopolitycznych. Premier rozważał także wysłanie na Węgry „agenta dyplomatycznego” w osobie krakowskiego profesora historii Jana Dąbrowskiego⁵⁶. 29 czerwca Rowecki ogłosił, że wybrał emisariusza wojskowego, który uda się na Węgry, jednocześnie nalegając na potwierdzenie emisariusza politycznego, zgadzając się na nominację Dąbrowskiego⁵⁷.

⁵⁴ G. Juhász, *Két tárgyalás 1943 tavaszán*, s. 502.

⁵⁵ AAN 800/42, Box 49, Folder 1. (Ministerstwo Spraw Zagranicznych – Archiwum Instytutu Hoovera).

⁵⁶ Dąbrowski dobrze znał język węgierski i już w czasie I wojny światowej działał na Węgrzech jako przedstawiciel Naczelnego Komitetu Narodowego w Krakowie.

⁵⁷ PISM, Council of Ministers (Cabinet Office). Prime Minister's Special Secretariat, the so called Mrs Lieberman Archive 1943 – 1944., PRM.L.60 Hungarian questions, XII.1943-X.1944, s. 2.

Akcja „AGAWA” i „Tokaj”

W 1943 r. raporty z Budapesztu do Londynu donosiły o poprawie stosunków z Polakami, zwłaszcza po ujawnieniu mordów katyńskich. Stała inwigilacja dowódcy bazy i jego personelu wydawała się dobiec końca, chociaż niemiecki wywiad wśród Polaków wzrósł. Lato 1943 r. przyniosło jednak kolejne tragedie dla polskiego ruchu oporu. Generał Stefan Rowecki, komendant główny Armii Krajowej, 30 czerwca 1943 r. został aresztowany przez Gestapo, a cztery dni później zginął tragicznie premier i Naczelny Wódz Sikorski. Jego następcą został Stanisław Mikołajczyk, który Naczelnym Wodzem Polskich Sił Zbrojnych mianował generała Kazimierza Sosnkowskiego, a dowództwo nad Armią Krajową objął generał Tadeusz Bór-Komorowski, przywiązujący dużą wagę do bazy węgierskiej.

Tymczasem rozmowy pokojowe zainicjowane przez rząd Kállay'ego przyniosły pewne rezultaty. We wczesnych godzinach 9 i 10 września 1943 r. brytyjscy przedstawiciele dyplomatyczni przekazali asystentowi sekretarza stanu László Veressowi w Stambule warunki wstępnego porozumienia o zawieszeniu broni. Ze względów bezpieczeństwa Veress nie zapisał tekstu, ale zapamiętał go, aby móc przekazać informacje grupie w Budapeszcie przygotowującej się do wystąpienia z wojny. Rząd przyjął warunki do wiadomości na podstawie propozycji ministra spraw zagranicznych Jenő Ghyczy'ego, a 10 października, za pośrednictwem ambasadora Andora Wodianera w Lizbonie, zasygnalizował to Londynowi. Treść porozumienia była następująca: rząd węgierski potwierdza swój zamiar kapitulacji; zawieszenie broni, dotychczas utrzymywane w tajemnicy, zostanie podane do wiadomości publicznej, gdy wojska alianckie dotrą do granicy węgierskiej; Węgry stopniowo ograniczą współpracę wojskową i zredukują stosunki gospodarcze z Niemcami; wycofają swoje wojska ze wschodniego teatru działań i ułatwią przelot nad Węgrami alianckim siłom powietrznym; Węgry będą opierać się wszelkim niemieckim próbom inwazji; oddadzą swoje zasoby, sieć transportową i bazy lotnicze do dyspozycji aliantów w odpowiednim czasie; przyjmą delegacje alianckie na terytorium Węgier w odpowiednim czasie; będą utrzymywać regularną łączność radiową z aliantami, informując ich o sytuacji na Węgrzech i w Niemczech⁵⁸.

Nie wiadomo, czy rząd RP w Londynie wiedział o tym tajnym porozumieniu. Ponieważ nie była to tajemnica między aliantami (np. Moskwa

⁵⁸ *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban* [tłum. *Tajne negocjacje węgiersko-brytyjskie w 1943 r.*], red. G. Juhász, E. Szuhay-Havas, J. Róna, Budapest 1978, s. 63–64.

i Waszyngton były poinformowane), nie można wykluczyć, że polskie władze również dysponowały taką wiedzą. Faktem jest jednak, że rząd Mikołajczyka uaktywnił się na Węgrzech, czyli kontynuował realizację planów Sikorskiego. Tzw. akcje „AGAWA” i „Tokaj” były ucieleśnieniem wspomnianego polskiego planu, tj. wykorzystania pomocy Węgier do osiągnięcia polskich celów: wciągnięcia polskich żołnierzy na ich terytorium w walki przeciwko Niemcom, tak aby odegrali oni aktywną rolę w planowanym wyzwoleniu Polski z kierunku Bałkanów.

9 sierpnia 1943 r. minister spraw wewnętrznych Władysław Banaczyk poinformował Fietowicza, szefa Placówki „W” w Budapeszcie, o rozpoczęciu akcji „AGAWA”. Chodziło o to, by Fietowicz informował polski rząd w Londynie o wszystkich faktach świadczących o tym, że Węgrzy rzeczywiście przygotowują się do zmiany władzy, jak również o wszelkich innych zmianach w nastrojach społeczeństwa i wojska (widzieliśmy to w instrukcjach Sikorskiego). Banaczyk dał jasno do zrozumienia, że jedynym wyjściem jest zbrojne przyłączenie się Węgrów do Polaków. W takim wypadku Węgrzy mogą liczyć na pewne względy polityczne i pełne poparcie ze strony polskiej. Operacja miała charakter czysto przygotowawczy: usprawnienie kontaktów radiowych, ewidencjonowanie ludzi, informowanie ich i tworzenie komórek konspiracyjnych liczących do sześciu osób⁵⁹.

Wkrótce potem Banaczyk poinformował również Fietowicza, że Brytyjczycy nie mają żadnej wspólnoty z reżimem i rządem, który doprowadził kraj do wojny. Doszli do wniosku, że najpierw potrzebna jest zmiana reżimu: zmiany w rządzie i całkowita niezależność od wpływów i powiązań mocarstw Osi⁶⁰.

Informacje te są również ważne, ponieważ podkreślają beznadziejność węgierskiej próby ucieczki i nierealistyczne żądania Brytyjczyków. Wiosną 1944 r. miała miejsce niemiecka okupacja kraju, a w październiku na Węgrzech władzę przejęli skrajnie prawicowi Strzałokrzyżowcy. Brytyjczycy najwyraźniej nie mieli tego na myśli. Ale celem akcji AGAWA było właśnie to, aby Polacy byli lepiej poinformowani o sytuacji wewnątrz-

⁵⁹ Dokument zob. K. Szokolay, *A londoni lengyel levéltárak magyar vonatkozású anyagaiból* [Materiały dotyczące Węgier z polskich] *archiwów w Londynie*], „Valóság”, 10 (1995), s. 35–36.

⁶⁰ Dokument zob. tamże. Treść tego komunikatu jest zgodna z opinią przedstawiciela brytyjskiego MSZ z 5 sierpnia – i być może zażądał czegoś więcej – którą podzielił się z byłym węgierskim wysłannikiem Györgyem Barczą, a mianowicie, że Węgry powinny również podjąć ryzyko okupacji niemieckiej i że „Węgry powinny natychmiast pójść za przykładem Włoch”, tj. powinny wycofać się z wojny. Zob. L. Borhi, *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig* [tłum. W sieci interesów wielkich mocarstw. Stosunki między Stanami Zjednoczonymi a Węgrami od II wojny światowej do transformacji], Budapeszt 2018, s. 45.

nej na Węgrzech i mogli lepiej argumentować na rzecz Węgrów w rozmowach z rządem brytyjskim.

Oprócz AGAWA, tzw. operacja „Tokaj” zarządzana przez naczelnego dowódcę Armii Krajowej we wrześniu 1943 r. miała na celu zorganizowanie bezpośrednich negocjacji wojskowych (zob. decyzje Sikorskiego i Roweckiego⁶¹). W Polsce, w ramach przygotowań do powstania, uznano za istotne, aby armia węgierska udzieliła mu pomocy lub wzięła w nim udział. Delegat rządu w okupowanej Polsce Jan Stanisław Jankowski pisał 22 sierpnia 1943 r. do premiera Stanisława Mikołajczyka, że kwestia porozumienia z Węgrami pojawi się w momencie upadku Niemiec. Chodziło o zapewnienie przez Węgrów bezpieczeństwa polskim powstańcom, aby nie dopuścić do powstania Ukraińców w Małopolsce i na Wołyniu oraz o kwestię ochrony przed ukraińską przemocą. Ponadto w krytycznym momencie Polacy oczekiwali pomocy w uzbrojeniu i zorganizowaniu oddziałów wojskowych internowanych na Węgrzech. W zamian Polacy mieli interweniować w imieniu Węgier u aliantów. W liście stwierdzono również, że Węgry mogą liczyć na dobrą wolę Polaków w kwestii Karpat i pokojowego rozwiązania sporu z Rumunią. Jednocześnie zobowiązują się przede wszystkim do „nietraktowania Węgier jako wrogiego, pokonanego państwa”⁶².

W końcu wysłano na Węgry emisariusza wojskowego – w osobie Andrzeja Sapiehy ps. Tokaj – który miał negocjować sprawy wojskowe z węgierskimi urzędnikami wojskowymi (możemy założyć, że on był emisariuszem wojskowym, o którego prosił Rowecki), który odbył kilka spotkań z Ferencem Szombathelyi, szefem Sztabu Generalnego Armii Węgierskiej, oraz byłym premierem Istvánem Bethlenem i innymi.

W dniu 5 listopada 1943 r. Sapieha odwiedził generała Szombathelyi i zadał mu trzy pytania, na które otrzymał odpowiedzi: „1. Czy możliwym jest, aby armia węgierska dostarczyła w sposób tajny AK pewnej ilości broni lekkiej i amunicji.”. W swojej odpowiedzi Szombathelyi wykluczył możliwość dostarczenia broni przez Węgry, ponieważ, jak uzasadnił, armia węgierska nie miała wystarczającej ilości broni. „2. Czy Węgrzy zgodziliby się na organizowanie polskich oddziałów wojskowych na swoim terenie (chodzi o trzy do cztery tysiące oficerów i żołnierzy internowanych na Węgrzech), organizowanie to byłoby tajne”. Na to pytanie szef Sztabu Generalnego odpowiedział, że „odpowiedni moment takiej współpracy polsko-węgierskiej jeszcze nie zaistniał. Niemieckie sny o samowładnym panowaniu nad Europą

⁶¹ Emisariusz polityczny Jan Dąbrowski ostatecznie nie dotarł na Węgry.

⁶² Dokument zob. K. Szokolay, *A londoni lengyel*, s. 38.

należą co prawda do przeszłości. Decydować o przyszłej Europie nie będą sami Niemcy, ale i inne państwa". Jednocześnie generał wierzył, że „Niemcy mogą jeszcze bolszewików pobić, szczególnie, że jeśli linie komunikacyjne bolszewickie wydłużają się poważnie na zachodzie”. Generał szczegółowo odniósł się do zagrożenia dla Węgrów ze strony niemieckiej, jeśli Węgrzy nie zachowają się lojalnie⁶³. „Czy Pan nie myśli, że w tym budynku nie ma agentów Gestapo (budynek Sztabu Generalnego)? Sposób, w jaki odnosimy się do Polaków w ogóle i polskich jeńców wojennych, stanowi dla nas obciążenie w stosunku Niemców”. 3. Czy Węgrzy zgodziliby się okupować wojskowo Małopolskę Wschodnią na pewien krótki czas, w chwili załamania się armii niemieckiej.” W odpowiedzi na tę sugestię Szombathelyi stwierdził, że „w razie dalszego cofania się frontu wschodniego na linię Zbrucza czy Bugu, wojska węgierskie bronić będą linii Karpat. Chcemy być silni w ostatnich, decydujących chwilach. Gdybyśmy przedtem zostali zgnieci, przestalibyśmy być faktorem realnej siły, to wtedy i wy, Polacy, nie chcielibyście się z nami liczyć, tak jak nikt się z nami liczyć po naszej klęsce w 1918 roku”⁶⁴.

Sapieha uważał, że otrzymał negatywną odpowiedź na pierwsze dwa pytania i niewystarczającą odpowiedź na trzecie. Jego zdaniem sytuacja wojenna była obecnie wystarczająco dojrzała do natychmiastowej tajnej współpracy między Armią Krajową a Armią Węgierską. Stwierdził: „Obawiam się, aby Węgry nie znalazły się chwili zakończenia wojny po stronie przegrywającej. W klęskę Niemiec nie wątpię ani chwili”. Oczywiście Szombathelyi nie powiedział nic o swoich planach wysłania wojsk inwazyjnych na Bałkany

⁶³ Groźbę tę potwierdzają również inne źródła. Zob. na przykład raport wysłany do Londynu 13 sierpnia przez polskiego ambasadora w Ankarze, Sokolnickiego: „W ramach przygotowań do ewentualnej inwazji sił Rzeszy na Węgry, tamtejsza organizacja nazistowska została zmobilizowana i przygotowana do działania. Ponadto jednostki SS koncentrowały się również w Jugosławii, wzdłuż bałkańskiej linii kolejowej i na granicy z Włochami”. PISM, PRM.L.39 Foreign Ministry – despatches, VII.1943–XII.1943, Council of Ministers (Cabinet Office). Prime Minister’s Special Secretariat, the so called Mrs Lieberman Archive 1943 – 1944, s. 95. Meldunki Sokolnickiego nie pokrywały się z rzeczywistością, gdyż Hitler wydał rozkaz o przygotowaniach do inwazji dopiero we wrześniu, a mobilizacja nie nastąpiła przez kolejne pół roku. Zob. Á. Bartha, *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapestén, 1944–1945* [tłum. *Krwawe miasto. Zbrojny ruch oporu w Budapeszcie, 1944–1945*] Budapest 2021, s. 9. Mogło być tak, że brytyjskie i amerykańskie kierownictwo polityczne rozważało już możliwość inwazji Niemiec na Węgry latem 1943 r., gdyby Węgry wycofały się z wojny. Pogłoski te mogły dotrzeć do Ankary, a informacje o mobilizacji były prawdopodobnie oparte na fałszywych wiadomościach.

⁶⁴ Zob. Nr 506 Andrzeja Sapieha do Centrali: Rozmowa z szefem sztabu węgierskiego gen. Szombathelyi w sprawie współpracy z AK. Meldunek Tojaka do Lawiny, 6 listopada 1943 r., w: *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. III (kwiecień 1943 – lipiec 1944), red. H. Czarnocka, J. Garliński, K. Iranek-Osmecki, W. Otoki, T. Pelczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 201–205. W języku węgierskim zob. K. Szokolay, *A londoni lengyel*, s. 42–44.

we wrześniu, z instrukcjami natychmiastowego przemieszczenia się w momencie lądowania anglosaskiego⁶⁵, ale był szczery, że armia węgierska była zależna od Niemców w zakresie broni i że przywódcy bardzo obawiali się niemieckiej inwazji.

23 listopada Sapiaha spotkał się również z Istvánem Bethlenem⁶⁶ – byłym premierem – pro-brytyjskim członkiem konserwatywnego skrzydła węgierskiej polityki, któremu zadał podobne pytania. Bethlen odpowiedział na pierwsze pytanie: „Rozumiem, że w tych warunkach szef sztabu odmówił Panu broni dla Polski”. Niemniej jednak nadmienił, że „musimy wam zaraz dostarczyć broni, gdyż uważam, że przyjaźń nasza byłaby jałowa”. Obiecał, że postara się przekonać szefa Sztabu Generalnego (w tym przypadku chodziło o to, by Armia Węgierska, wycofująca się na front wschodni, przekazała broń polskiemu ruchowi oporu. Miało to nastąpić jesienią 1944 r. podczas powstania warszawskiego⁶⁷).

Jeśli chodzi o drugie pytanie, dotyczące natychmiastowej organizacji polskich jednostek na Węgrzech, Bethlen powiedział, że uważa to za możliwe.

Bethlen nie miał również jasnej odpowiedzi na trzecie pytanie. Według niego „jeżeli silna armia bolszewicka wtargnąć by miała do Europy, to najlepszym wypadku tylko samej linii Karpat. Gdyby jednak funkcja wojska węgierskiego ograniczyć się miała do chwilowego utrzymania w szachu elementów antypolskich w Małopolsce Wschodniej, to hrabia nie wyklucza, niemożliwości”⁶⁸.

Pomimo negatywnej odpowiedzi, rząd RP nie zerwał stosunków z Budapesztem. W swoim liście z 14 grudnia minister spraw wewnętrznych Banaczyk pisał, że rząd polski musi kontynuować negocjacje z Węgrami w Lizbonie, aby podtrzymać ich na duchu. Według niego powinien przed-

⁶⁵ A. Joó, Kállay Miklós külpolitikája, s. 141. Polski wysłannik nie pytał o to, chociaż kilka raportów wysłanych do Londynu świadczy o tym, że polscy dyplomaci zostali poinformowani o niemieckich żądaniach wysłania przez Węgrów 6–10 dywizji na Bałkany w celu zastąpienia sił włoskich. Ostatecznie do tego nie doszło.

⁶⁶ Wcześniej Fietowicz spotkał się z Bethlenem 24 lipca, kiedy węgierski polityk powiedział mu, że Béla Varga, proboszcz parafii w Balatonboglár, będzie jego łącznikiem. Z dokumentów wynika, że Polacy przewidywali Bethlena jako potencjalnego następcę Kállayego w przyszłym rządzie. Sapiaha ujawnił Bethlenowi swoje prawdziwe nazwisko i powiedział, że nie zna Fietowicza i nie chce się z nim spotykać, ponieważ jego zdaniem „Osobowość i działalność Fietowicza nie są tajemnicą dla tutejszego Gestapo”, ale to nie przeszkadzało Sapieszemu, ponieważ, jak to ujął, fakt ten „mogł ułatwić mi pracę”.

⁶⁷ Na ten temat zob. M. Zima, *Węgrzy wobec Powstania Warszawskiego*, Pruszków 2016.

⁶⁸ Nr 507 Andrzej Sapiaha do Centrali: Rozmowy z B. premierem węgierskim Bethlenem w sprawie broni dla AK w Polsce, organizowania na Węgrzech tajnych oddziałów polskich oraz o propolskiej akcji wojskowo-politycznej Węgrów. 17 listopada 1943 r., w: *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. III, s. 205–208. Po węgiersku: K. Szokolay, *A londoni lengyel*, s. 46–47.

stawić węgierskich przywódców politycznych, zwłaszcza Horthy'ego, Kállay'ego, Ghyczy'ego i Fischera, w prawdziwie pozytywnym świetle przed aliantami⁶⁹.

Rządy brytyjski i amerykański zostały również poinformowane, że rząd polski ma żywotne interesy w kwestii węgierskiej. Oświadczenia te zostały odnotowane zarówno przez Londyn, jak i Waszyngton. Rząd brytyjski poinformował odpowiednie polskie instytucje, że przychylnie patrzy na stosunki polsko-węgierskie i jest przekonany, że Polacy doradzają Węgrom właściwy kierunek. Amerykanie byli jednak znacznie bardziej rygorystyczni. 21 września 1943 r. Jan Ciechanowski, polski ambasador w Waszyngtonie, odbył rozmowę z Jamesem C. Dunnem, wysokim urzędnikiem ds. politycznych w Departamencie Stanu Stanów Zjednoczonych. Chociaż Dunn był przychylny polityce pro-węgierskiej Polaków, nie przebiegał w słowach, gdy Ciechanowski pytał o politykę Waszyngtonu: „Stany Zjednoczone nie zamierzają dawać żadnej gwarancji, niczego obiecywać, zwłaszcza państwu, które wołały ryzykować zależność od Hitlera niż walczyć po stronie wolności i sprawiedliwości”⁷⁰.

W świetle tych faktów nie dziwi, że wbrew węgierskim i polskim oczekiwaniom wielkie mocarstwa zdecydowały inaczej. Między 28 listopada a 1 grudnia 1943 r. odbyła się konferencja teherańska, na której przywódcy amerykańscy, brytyjscy i sowieccy zadecydowali o losie Europy Środkowo-Wschodniej. Kilka dni później rząd węgierski dowiedział się za pośrednictwem swoich wysłanników, że nie będzie lądowania na Bałkanach, a cały region znajdzie się po wojnie pod kontrolą sowiecką⁷¹ (dokładnie tak, jak pi-

⁶⁹ Tamże, s. 47–48.

⁷⁰ PISM, PRM.L – Council of Ministers (Cabinet Office). Prime Minister's Special Secretariat, the so called Mrs Lieberman Archive 1943 – 1944. 43 Foreign Ministry – reports, VIII.1943-III.1944, s. 74.

⁷¹ L. Borhi, *Nagyhatalmi érdekek hálójában*, Budapest 2018, s. 49. Z badań László Borhi wiemy, że latem 1943 r. zarówno Waszyngton, jak i Londyn dostrzegły, że niemiecka inwazja na Węgry niekoniecznie byłaby zła dla Ententy, ponieważ wymagałaby od Niemiec przesunięcia znacznych sił z frontu, co by je osłabiło. Istniały jednak również poglądy, że niemiecka inwazja na Węgry wiązałaby się z eksterminacją ostatniej znaczącej społeczności żydowskiej w Europie, więc dla Węgier lepiej było nie podejmować żadnych kroków, tj. nie prowokować inwazji. W tym miejscu należy zauważyć, że w ostatnich latach w historiografii węgierskiej toczy się dyskusja na temat roli rządów brytyjskiego i amerykańskiego w niemieckiej okupacji Węgier. László Borhi twierdzi, opierając się na źródłach amerykańskich, że niemiecka inwazja na Węgry była w interesie Ententy i została spowodowana. Áron Máthé dodaje, że było to również w interesie Sowietów. Zob. L. Borhi, *Dealing with Dictators: The United States, Hungary, and East Central Europe, 1942–1989*, Bloomington 2016; Á. Máthé, *Megszállók és megszállottak. Megjegyzések a német megszállás kiprovakálásának kérdéséhez* [tłum. *Okupanci i okupowani. Uwagi na temat prowokacji niemieckiej okupacji*], „Kommentár”, 4 (2019), s. 19–30.

sano w wyżej cytowanej notatce polskiego rządu na uchodźstwie w Londynie z 15 stycznia 1943 r.). Wygląda na to, że Sapięha jeszcze o tym nie wiedział, ponieważ 28 grudnia wysłał do Londynu następujący telegram: „22 grudnia rozmawiałem z hrabią Istvánem Bethlenem. Poinformował mnie, że nie udało mu się zmienić negatywnego stanowiska szefa węgierskiego sztabu generalnego w kwestii dostaw broni”⁷².

Polacy przygotowywali się już do operacji „Burza” po odwołaniu inwazji na Bałkany, więc polscy żołnierze na Węgrzech byli również uważani za ważnych z tego punktu widzenia. 3 lutego 1944 r. szef Sztabu Generalnego gen. Stanisław Kopański pisał w telegramie do gen. Bora-Komorowskiego, że wkrótce na rozkaz Naczelnego Wodza zostanie wysłany na Węgry oficer, który zaktywizuje polskich żołnierzy na Węgrzech. Jego zadaniem będzie wsparcie planowanego powstania (w Polsce) poprzez wysłanie oddziałów partyzanckich lub dołączenie do przybywających na Węgry oddziałów antyhitlerowskich⁷³. Ostatecznie nie można było tego zrobić z powodu niemieckiej okupacji Węgier.

Podsumowanie

Badania nad poruszonym tematem stanowią wciąż wstępne rozważania o naturze relacji polsko-węgierskich w okresie II wojny światowej. Instytucje archiwalne w Londynie i Warszawie posiadają wiele, wciąż nieopracowanych, dokumentów. Wśród nich znajdują się liczne wspomnienia Polaków dotyczące Węgier, które nie są znane chociażby badaczom znad Balatonu. Na podstawie tego, co wiemy do tej pory, można powiedzieć, że polski rząd na uchodźstwie nie traktował państwa węgierskiego, sprzymierzonego z Niemcami, jako wroga, ale widział w nim szansę. Starał się przekuć każdy promyk nadziei w rzeczywistość, aby stworzyć państwo polskie. Polska polityka zagraniczna stała się szczególnie aktywna w 1943 r., kiedy klęska

⁷² Dokument zob. K. Szokolay, *A londoni lengyel*. Natomiast polski wywiad wiedział już o decyzjach podjętych na konferencji w Teheranie i później w Moskwie. 13 grudnia 1943 r. premier Mikołajczyk został osobiście poinformowany, że alianci nie podjęli decyzji w sprawie Polski, ale Sowiet nie ukrywali zamiaru aneksji Polski. PISM, PRM.L.39 Foreign Ministry – despatches, VII. 1943-XII.1943, Council of Ministers (Cabinet Office). Prime Minister's Special Secretariat, the so called Mrs Lieberman Archive 1943 – 1944, s. 465.

⁷³ Nr 543 Gen. Kopański do gen. Komorowskiego: *Organizowanie polskich oddziałów na Węgrzech – o postulaty DCY AK. Depesza-Szyfr. 12 lutego 1944 r.* [w:] *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. III, s. 265–267.

Niemców stawała się coraz bardziej oczywista, a rząd węgierski próbował również nawiązać współpracę z mocarstwami anglosaskimi nawet z pośrednictwem rządu polskiego w uchodźstwie.

Nie ulega wątpliwości, że polska polityka wspierała węgierski rząd we wszystkich obszarach. Nie tylko mediowała, ale także starała się poprawić wizerunek Węgrów, uzyskać prawdziwe informacje, poinformować o możliwym zwrocie w polityce wewnętrznej i zachęcić potencjalną opozycję do działania. Kontaktowali się też z urzędującym kierownictwem wojskowym i wyraźnie namawiali je do zmian. Leżało to w polskim interesie. W ten sposób okupowane polskie terytoria mogłyby zostać wyzwolone przez siły anglosaskie (w tym polskie) i jednocześnie uniknąć sowieckiej okupacji. To, że się nie udało, nie było winą polskiej polityki. Polskie wysiłki i cele rządu węgierskiego padły ofiarą polityki aliantów (stanie się to jeszcze bardziej widoczne w Powstaniu Warszawskim 1 sierpnia 1944 r.).

Bibliografia:

References:

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych (AAN), Warszawa
AAN 800/42, Box 49, Folder 1. (Ministerstwo Spraw Zagranicznych – Archiwum Instytutu Hoovera)
AAN 800/42, Box 550, Folder 5. (Ministerstwo Spraw Zagranicznych – Archiwum Instytutu Hoovera)

Instytut Polski i Muzeum Sikorskiego (PISM), Londyn
Rada Ministrów (Cabinet Office), Specjalny Sekretariat Prezesa Rady Ministrów, tzw. archiwum pani Lieberman 1943–1944.

Studium Polski Podziemnej (SPP), Londyn
A.2.2.2.1. s. 41–125 (A_037, s. 32–129)

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár [Instytut i Muzeum Historii Wojskowej, Archiwum Historii Wojskowej], Budapeszt,

Ellenállási Gyűjtemény, Nemzetközi, Lengyelország [Zbiory oporu, Międzynarodowe, Polska] L/39. Wspomnienie Wacława Felczaka, 3 listopada 1972 r.

Opublikowane źródła archiwalne i wspomnienia:

- Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*, red. G. Juhász, E. Szuhay-Havas, J. Róna, Budapest 1978.
- Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. I, cz. I (wrzesień 1939 – czerwiec 1941), Warszawa 2015.
- Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. III (kwiecień 1943 – lipiec 1944), red. H. Czarnocka, J. Garliński, K. Iranek-Osmecki, W. Otocki, T. Pełczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945. Válogatta és az utószót írta: J. R. Nowak és T. Olszański*, red. L. Antal, Budapest, 1985.
- Kállay N., *Hungarian Premier, a personal account of a nation's struggle in the second world war*, New York 1954 [tłum. węg. *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban*. Budapest, 1991].
- Kliszewicz L., *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej*, t. I (Baza w Budapeszcie), Warszawa–Londyn 1998.
- Korkozowicz J., *Wspomnienia Dowódcy Armii Krajowej na Węgrzech 1939–1945*, red. K. Drozdowski, Bydgoszcz 2023.
- Menekült rapszódia. Lengyelek Magyarországon 1939–1945. Emlékiratok a bujdosás éveiből*, red. J. Stolarski, Sz. Erzsébet, Budapest 2000.
- Szokolay K., *A lengyel–cseh tárgyalások és a magyarkérdés 1939–1942*, „Valóság”, 10 (1995), s. 42–57.
- Szokolay K., *A londoni lengyel levéltárak magyar vonatkozású anyagaiból*, „Valóság”, 10 (1995), s. 34–54.
- Szokolay K., *Egy magyar vonatkozású lengyel kéziratról*, „Világtörténet”, 1 (1995), s. 42–49.
- Szokolay K., *Magyar vonatkozások a Sikorski-kormány politikájában*, w: *Magyarok és lengyelek 1939–1945. Menekültügy*, Budapest 1991, s. 61–88.

Literatura:

- Antyhitlerowska działalność uchodźców wojennych na Węgrzech 1939–1944*, w: W. Biegański, M. Juchniewicz, S. Okęcki, *Polacy w ruchu oporu narodów Europy 1939–1945*, Warszawa 1977, s. 456–496.
- Bartha Á., *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet* (Második, javított kiadás), Budapest 2020.
- Bartha Á., *Törzsökösök, rongyosok, turániak. Németellenes magyar fajvédelem 1938–1945*, Budapest 2023.
- Bartha Á., *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*, Budapest 2021.
- Bartha Á., *(S)zárszó?*, w: *Kérdések és válaszok – Magyarország a II. Világháborúban*, red. K. Ignác, R. Paksa, Budapest 2022, s. 194–196.

- Bartha Á., *Antynazistowska polityka na Węgrzech w czasie II wojny światowej*, „Totalitarian and 20th Century Studies”, 4 (2020), s. 204–218.
- Biegański W., *Uchodźcy Polscy na Węgrzech w latach 1939–1945*, w: W. Biegański, M. Juchniewicz, S. Okęcki, E. Stachurski, *Antyhitlerowska działalność Polaków na Węgrzech i Bałkanach*, Warszawa 1971, s. 5–51.
- Borhi L., *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*, Budapest 2018.
- Borhi L., *Dealing with Dictators: The United States, Hungary, and East Central Europe, 1942–1989*, Bloomington 2016.
- Frazik W., *Emisariusz Wolnej Polski. Biografia polityczna Wacława Felczaka (1916–1993)*, Kraków 2013.
- Grabowski W., *Plany Armii Krajowej na Węgrzech na tle relacji polsko-węgierskich*, „Biuletyn. Pismo o najnowszej historii Polski”, 12 (2019), s. 51–60.
- Joó A., *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944*, Budapest 2008.
- Kapronczay K., *Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945*, Budapest 2009.
- Kurpierz T., *Henryk Sławik 1894–1944. Biografia socjalisty*, Katowice–Warszawa 2020.
- Lagzi I., *Magyarok a lengyelekért 1939–1945, I–II*, Szeged–Budapest–Warszawa 2022.
- Lagzi I., *Droga żołnierza polskiego przez węgierską granicę w latach 1939–1941*, Poznań 1987.
- Máthé Á., *Megszállók és megszállottak. Megjegyzések a német megszállás kiprovokálásának kérdéséhez*, „Kommentár”, 4 (2019), s. 19–30.
- Oddziały AK na Węgrzech*, w: *Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, red. K. Komorowski, Warszawa 2001, s. 179–189.
- Przewoźnik A., *Baza Łącznikowo-Wywiadowcza nr 1 w Budapeszcie kryptonim „Liszt” 1940–1944*, w: *Zeszyt Historyczny. Fundacja Studium Okręgu AK Kraków*, 1 (1996), s. 7–14.
- Przewoźnik A., *Polacy w Królestwie Węgier/Lengyel menekültek Magyarország területén 1939–1945*, Budapest 2006.
- Romsics I., *A Horthy-korszak*, Budapest 2017.
- Szekér N., *Fedőneve: Marzlakó*, Budapest 2024.
- Szokolay K., *Magyar vonatkozások a Sikorski-kormány politikájában*, w: *Magyarok és lengyelek. Menekültügy, 1939–1945*, Budapest 1991, s. 61–68.
- Vigh K., *Bajcsy-Zsilinszky Endre lengyel barátsága*, „Tiszatáj”, 1/34 (1980), s. 44–47.
- Zachar P.K., *A katolikus értelmiség tervei Magyarország jövőjéről. Az 1943. évi győri találkozó*, „Rendszerváltó Szemle”, 1–2 (2022), s. 68–81.
- Zima M., *Węgrzy wobec Powstania Warszawskiego*, Pruszków 2016.